

Nezávislá společnost ve střední a východní Evropě

Ladislav Hejránek

Translations into other languages:

[Parallel Polis, or An Independent Society in Central and Eastern Europe: An Inquiry](#)

překlady do jiných jazyků:

[Parallel Polis, or An Independent Society in Central and Eastern Europe: An Inquiry](#)

◆ anketa, česky, vznik: červenec 1987

◆ survey, Czech, origin: červenec 1987

Nezávislá společnost ve střední a východní Evropě [anketa, 1987]

(červenec 1987)

1. Domníváte se, že termín „nezávislá společnost“ je za současných podmínek ve vaší zemi případný a smysluplný?

Termínů „nezávislá aktivita“, „nezávislé společenství“ a také „nezávislá společnost“ se běžně užívá jak na Západě, tak na Východě, ovšem v odlišných významech. Ve společnostech tzv. reálného socialismu, kde je veškerá aktivita občanů v politické oblasti (v nejširším smyslu) centrálně organizována, řízena a kontrolována, napovídá označení „nezávislý“, že jde o podnik, k němuž nedochází na žádný podnět „shora“, který nebyl oficiálně schválen a za nějž žádný pověřený úředník ani funkcionář nenese před stranou a státem „odpovědnost“. Proto také s představiteli takového „nezávislého“ společenství nebo skupiny nejedná nikdo kromě policie.

Na první pohled je zřejmé, že jde o slovo z oblasti politického žargonu, ale že tu „nezávislost“ nikdo nechápe doslovně. A právem: žádný jedinec ani žádná skupina nebo společenství nikdy nejsou a nemohou být doslova „nezávislí“, tj. nezávislí v absolutním smyslu. Vždycky je třeba onu „nezávislost“ nějak specifikovat, tj. vymezit, na kom nebo na čem se ten či onen jedinec nebo ta či ona skupina lidí cítí nebo chce cítit být nezávislá.

Tím se zároveň stává zřejmějším, jak povážlivě negativní je obsah slova „nezávislý“. Mnohem vhodnější slovo je „svobodný“, neboť směřuje na obě strany: tážeme se, od čeho je někdo svobodný, ale také k čemu je svobodný. To je věc základní důležitosti. Můžeme se osvobozovat od některých vazeb, ale toto naše „osvobozování od“ musí být ospravedlněno cílem, pro nějž jsme se chtěli a přímo museli osvobodit.

Je příznačné, že zejména v našich zemích se vytvořila široká jednota v názorech na to, co nechceme a od čeho se chceme osvobodit, na čem chceme být konečně nezávislí. Málokdo přitom pomyslí na to, že za svobodu a nezávislost se musí také platit, ale zejména že každá nezávislost a každá svoboda musí být ospravedlněna přijetím vyšších závazků.

2. Pokud ano, co byste uvedl jako základní rysy „nezávislé společnosti“?

Když mluvíme nikoliv pouze o nezávislých aktivitách nebo společenstvích, ale přímo o nezávislé společnosti, má to zase jiný kontext a jiné pozadí. Možná, že si toho už je – zejména u nás – málokdo vědom, ale k demokratickým tradicím náleží přesvědčení – dosti teoretické a abstraktní – že stát je prostředek, který si společnost vytvořila, aby mohla lépe organizovat a strukturovat své nejrůznější zájmy a aktivity. Stát je tedy výtvorem společnosti a nikoliv jejím pánem. Historicky se zároveň, jak známo, vytvořila situace, kdy stát koncentruje stále více společenské moci jak ve svých vojenských a policejních složkách, tak ve svých byrokratických strukturách. Emancipuje se od společnosti a nakonec tím, že ji chce ovládnout po svém, se staví proti ní. Program „nezávislé společnosti“ znamená tedy úsilí o to, aby si společnost zase vydobyla všechna svá práva a své svobody zpět, tak aby to byla ona, kde rozhoduje o tom, jaký bude její stát, a nikoliv aby stát reglementoval společnost a její život. Konkrétně toho společnost může dosahovat tím, že ukládá státu a jeho aparátu jisté meze, za nimiž jsou jakékoliv jeho intervence nejen nekompetentní, ale přímo nezákonné. Ovšem aby byl zákon respektován také ze strany státu a jeho orgánů, k tomu je zapotřebí, aby společnost mohla ony meze stanovovat přímo, bez intervencí a ovlivňování ze strany státních orgánů (ve svobodných volbách), ale také aby mohla jejich dodržování kontrolovat a eventuálně nedodržování stíhat (před svobodnými soudy). Tradičně se mluví v tom smyslu o rozdělení moci. Celý problém není sice až dodnes ani teoreticky, ani prakticky rozřešen či dořešen, ale demokratické společnosti přece jenom více nebo méně v tomto smyslu fungují, i když leckdy toto fungování (nebo spíše vadné fungování) vyvolává nejednu vlnu protestů. Protesty ze strany občanů a jejich organizací však jsou právě jedním

z prostředků, jak si společnost uchovává nebo obnovuje svou nezávislost na nelegitimních nárocích státu a jeho orgánů.

Požadavek nezávislosti pro společnost se na rozdíl od demokratických společností zdá být ve společnostech sovětské sféry vlivu být zcela nereálný, ba přímo utopický. Přesto v počátcích stála koncepce omezování až potlačování úlohy státu, která vycházela z demokratického přesvědčení, že stát tu je pro společnost a nikoliv společnost pro stát. Strana měla kontrolovat, aby mocenské aspirace státu nepřerůstaly jeho pozitivní funkce, a měla být strážkyní svobody (a tedy také nezávislosti) společnosti. V praxi ovšem došlo k tomu, že státní byrokracie nejenže nebyla omezena, nýbrž naopak ještě narostla a že se tak propojila s nově vzniklou byrokracií stranickou, tak že kontrola ze strany společnosti se stala dokonale iluzorní. V Československu došlo navíc k anomálii, která představuje extrém i v reálně socialistických podmínkách: po intervenci 1968 se stalo nové stranické vedení natolik závislé na Kremlu, že se zbavilo dokonce i své vázanosti nejenom na masách vlastních členů (z nichž velkou část vyměnilo, a to vesměs k svému neprospěchu), ale dokonce i na většině středních a vyšších funkcionářů a na aparátu strany.

Zdá se proto, že volání po „nezávislé společnosti“ znamená v našich zemích požadavek, aby byla společnosti vrácena její práva, a to zároveň s omezením nároků strany a státu. Prakticky to znamená jistou postupnou demokratizaci společnosti, provázenou bdělejší formulací zákonů (nepřipouštějící libovůli v jejich výkladu, která bývala zastírána maskou tzv. stranickosti jejich aplikace) a zejména zajišťující stále se rozšiřující oblast pro volné iniciativy a aktivity, jejichž význam pro společenský rozvoj klesá s přibývajícím státním nebo stranickou reglementací. Společnost, která má být nezávislá na státu a na straně, musí žít po svém – a to znamená kulturní, názorový a duchovní pluralismus.

3. Jaké jsou bezprostřední cíle nezávislých činností a organizací?

Za existujících podmínek se nezávislé aktivity (a časem snad i organizace) mohou orientovat jen na cíle velmi omezené a tedy jen přechodné, dočasné. Charta 77 proto neformulovala žádné dalekosáhlé společenské cíle, zejména pak se neprohlásila jako politická opozice. Využila té mimořádné okolnosti, že naše vláda v důsledku své závislosti na sovětském spojenci (podobně jako ostatní vlády zemí našeho bloku) přijala v Helsinkách závazky, které takové iniciativě poskytly nezbytnou bázi a ospravedlnění. Náš stát se sám zavázal dbát lidských práv a svobod a dokonce ratifikoval a tím pojal do rámce svých vlastních zákonů, svého vlastního právního řádu oba mezinárodní paktů o lidských právech. Charta 77 prostřednictvím svých prvních mluvčích to uvítala a zároveň připomněla, že 1) *pacta sunt servanda*, tj. že každý stát, konkrétně každá vláda je povinná dodržovat své vlastní zákony, tak jako je povinen je dodržovat každý občan (a to se právě často stávalo, že mnozí pracovníci státního aparátu tyto zákony nejen nedodržovali, ale často je překračovali, dokonce nevědomky, protože je ani neznali a řídili se spíš, jak se říkávalo, „třídním instinktem“); a 2) že všechny dosavadní zákony je třeba nadále interpretovat tak, aby to nebylo v rozporu s novým zákonem č. 120)76 Sb., a pokud taková interpretace je v dosavadním znění nějakého zákona vyloučena, že je třeba ten zákon změnit, novelizovat, k čemuž se náš stát ratifikací obou paktů rovněž zavázal. – Je nutno přiznat, že si Charta nemůže připsat k dobru žádné větší konkrétní úspěchy, neboť zatím nedošlo v žádném případě k revizi nějakého zákona, protože nebyl ve shodě s uvedeným zákonem č. 120, a nepodařilo se v nesčetných případech ani před soudy úspěšně argumentovat odvoláním na tento zákon. Navíc byly přijaty nové zákony už po ratifikaci paktů, které jsou v rozporu s jejich zněním i s jejich smyslem (např. vysokoškolský zákon). Nicméně jedna věc nemůže ujít nikomu, kdo chce opravdu vidět: situace se pomalu, ale zjevně změnila, leccos z toho, co bylo do roku 1977 prostě nemyslitelné, se díky aktivitám Charty 77, VONSu a některých dalších skupin podařilo uskutečnit a udržet, a lze dokonce říci, že i úřady si na to už do jisté míry zvykly. Vývoj jde ovšem velmi pomalu kupředu k opravdové (nejen vyhlášené) normalizaci, a mnozí jsou s touto

pomalostí nespokojení. Lze jen doufat, že se dnes, v době určitého znejistění dosavadního stranického a státního vedení, vývoj správným směrem poněkud urychlí.

Nejbližším cílem nezávislých aktivit u nás je vedle neustávajícího upozorňování na nutnost dodržování zákonů, zejména pak na respektování základních lidských práv a svobod, a vedle pokračujícího monitorování co možná všech překročení a pokusů o maření aplikace zákona 120, nejdůležitější stálý, byť i pozvolný a postupný nárůst a rozvoj nejrůznějších iniciativ a aktivit jednotlivců i skupin, pro něž je ratifikací paktů o lidských právech dán právní i morální předpoklad i ospravedlnění. Čím víc na sebe budou jednotlivci i malé skupiny brát tuto odpovědnost a také riziko, tím víc bude u nás lidí připravených na odpovědnost podstatnější a dalekosáhlejší, vposledu nevyjímajíc ani odpovědnost politickou.

4. V čem záleží jejich dlouhodobé důsledky a jejich možný dosah vůbec?

Největší zájem na uplatňování paktů o lidských právech má dnes humanistická inteligence: umělci, vědci humanistických oborů, novináři, právníci, filosofové, překladatelé, redaktori a vůbec nakladatelští pracovníci atd. atd. Je to vcelku malé procento obyvatelstva, i když má nemalý význam. K tomu však přistupují členové církví a náboženských společností, významní bohužel spíše jen kvantitou než kvalitou. Obě tyto nestejně velké skupiny resp. části společnosti k sobě pohříchu nemají většinou nikterak blízko; lze dokonce říci, že mezi nimi velmi často převládá vzájemná nedůvěra. Je to důsledek toho, že se inteligence do značné míry odcizila svému obecně společenskému poslání a že propadla své specializaci; široké masy obyvatelstva zase ztratily respekt a úctu k vzdělancům, protože se dožily mnoha zklamání, a obracejí se k nim jen v technických záležitostech. Myslím, že lze prohlásit, že nebýt „krize inteligence“ či „zrady vzdělanců“, nebylo by bývalo nikdy možné, aby v naší zemi došlo k takové kulturní katastrofě, která poznamená naše národní dějiny přinejmenším na několik generací. Řekl bych proto, že všechny nezávislé aktivity by jako na své dlouhodobé cíle měly pamatovat na to, jak by mohly přispět k regeneraci našeho kulturního a duchovního života. A protože právě taková regenerace není možná jinak než v podobě svobodných iniciativ jednotlivců a malých skupin, ochotných něco obětovat ve jménu vyšších cílů a hodnot, zejména ve jménu pravdy, lze říci, že krátkodobé a dlouhodobé cíle a záměry svobodných, nezávislých aktivit a vposledu nezávislé společnosti vůbec nemusí stát v protikladu ani v napětí, nýbrž mohou se navzájem podporovat a jedny druhé umocňovat.

Konec konců nezávislost má smysl jen jako nezávislost na lži a násilí, na nepravdě, nespravedlnosti a bezpráví – a to ve jménu pravdy, práva a spravedlnosti. Nezávislost sama o sobě a pro sebe se brzo stává čímsi vyprázdněným a bezobsažným. Nezávislost a úsilí o ni musí být proto neseno ideou, pozitivní myšlenkou, programem. Svoboda má smysl jen tehdy, když se jí uvolňujeme z otročení bezvýznamným záležitostem, abychom se cele věnovali něčemu výsostnému, důležitému, rozhodujícímu. Hlavním problémem nezávislých aktivit i nezávislé společnosti jsou cíle, kvůli kterým usilujeme o svobodu a nezávislost. Počátkem vší nezávislosti je, vezmeme-li svůj život vážně, rozhodneme-li se za něco opravdu toho hodného převzít odpovědnost, budeme-li připraveni pro něco cenného nasadit kus své energie, práce a života, a ještě spíš pro někoho než pro něco. Nezávislost (a také svoboda) není podmínkou a počátkem, ale důsledkem a koncem toho, kdo celý svůj život zasvětil službě druhým nebo službě něčemu lidsky významnému. Proto se mi zdá, že tím hlavním dlouhodobým cílem nezávislých iniciativ a aktivit by mělo být obnovení všeobecného povědomí, že jsou životně důležitější věci než osobní nebo skupinový prospěch. Na prvním místě musí být respektována pravda, spravedlnost a právo – svoboda a nezávislost bude pak příným důsledkem.